

ОНТОЛОГИЯ НА ПРОЕКТНАТА СУБЕКТНОСТ

Веселин Христов Дафов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ – София, България

Резюме. Идеята за проектното се обосновава като грижа за съборността на творците, общностиране на творчески субекти. Разглеждат се някои от историко-философските корени на проектното субектно: например в германската идеалистическа философия (Кант, Фихте, Шелинг, Хегел), феноменологията на Хусерл, фундаментална онтология на Хайдегер, екзистенциалистката онтология на Сартр и в българската онтологична традиция. Темата се обвързва пряко с идеите за творчество и иновации.

Ключови думи: онтология; идея; проект; творчество; иновации

Позволете да започнем с кратка бележка относно непосредствените философски основания за признаването и съобразяването с идеите за проектната субектност, които могат да бъдат открити в история на философията.

1. Германската идеалистическа философия (Кант, Фихте, Шелинг, Хегел) и непосредствени наследници

Ясно е, че проектната субектност започва да се опознава философски още с изучаването на разумното субектно, и по-специално на човешката съзнателност. Но директното изучаване на разумното като деятелно и съзидателно имаме през Модерността, а темата за субективното (субектното) като имащо също обективност се разгръща в най-чист вид в германската идеалистическа философия (Kant, 1967; Fichte, 2011; Stefanov, 1982; Schelling, 1983; Schelling, 1989; Hegel, 1999; Hegel, 2001). Философско-онтологичен анализ на темата за субектността в германската идеалистическа философия е направен от Александър Андонов (Andonov, A., 1978).

В последвалата философска рецепция на субектното философстване започва да се утвърждава темата за времето и отнесеността на субекта към бъдещето през настоящето. Това става хем по линия на екзистенциалното философстване като едно от продълженията на Хегеловата спекулативна философия (Kierkegaard, 1991; Nietzsche, 1990; Nietzsche, 2002; Turlakov, 2021), хем като продължена точно като спекулативна, но вече през конкретни субектни форми – например: капиталът като субектно, както това е показано в „Капиталът“ (Marks, 1969).

Нека разгледаме малко по-подробно въпроса за проектното при двама от философите, най-често свързвани, пряко и косвено, с идеята за проекта. Правя това в ясното съзнание за ограничеността в това действие с оглед на краткостта на текста и последващата липса на изчерпателност. Но заедно с това възлагам надежди, че по този начин ще се онагледят отликите в разбирането за проектност, което се предлага в този текст, спрямо досегашните философизации по темата. Твърдя, че подобни на изброените по-долу подходи на Хусерл, Хайдегер и Сартр могат да се открият и при други философи, в различен контекст и акценти, но главната онтологическа парадигма остава подобна на тяхната.

2. Феноменология. Хусерл

От гледна точка на индивидуалната, съзидателната (съзнателната) субектност в посока към проектността, имаме поставен въпроса за интенцията, насочеността и конституцията (произхождащи от трансценденталната философия на Кант) на съзнателното субектно, както това се прави във феноменологията на Хусерл (Husserl, 1991; Husserl, 1996; Husserl, 2005). Рачева предлага анализ на феноменологичния подход, в който се изяснява преходът от спекулативна феноменология към редуцирана до само и единствено крайното (човешко) съзнание феноменология (Racheva, 2005). Именно в понятията за интенция, насоченост и конституция, както и в последвалото понятие за „жизнен свят“, може да се открият онези характеристики на проектността, които обаче все още го оставят в полето на отделното съзнателно субектно, което създава своята предметност, като условия за собствения си живот, за собственото си живеене (във всички смисли на думата), като по този начин тази предметност става обект. С това подчертаване искаме още тук до посоча тази недостатъчност в идеите за интенция, насоченост, конституция и жизнен свят, като все още недостигащи до темата за проектното в смисъла на това субектно, което ще се роди като единяване, съборност, заедност на субектности, които не просто са се обективирали в една интересубективност, в която остават да бъдат мислени в тяхната отделност и затова е и именно „интер“, а самото ново субектно е именно такова, казано с редукция – органично, организация, организъм – което само заживява свой собствен живот, със свое ДНК (метафорично), със свои кодове на репликация и хранене и т.н., със своя Логика, със своя собствена предметност, която може да обективира впоследствие и т.н.¹. Посочването на тези недостатъци е възможно именно защото се основават на разбирането за проектност, с което се работи в този текст, и на онтологията на проектното същество.

С подобни недостатъци са и следващите философизации, които включват близки по значение до проектното употреби на термини или дори и използвайки самия термин.

3. Фундаментална философия. Хайдегер

Хайдегер използва не проект (Project), а Entwurf (скица, план, чернова). Например в „Битие и време“ (предимно в §§32 – 36, §§61 – 63). Когато например Хайдегер казва: „Dasein ist je schon ein Entwurf seiner selbst“, в превода на Зашев на „Битие и време“ това се превежда така: „Бъденето-ето-на е вече нахвърляне [проект, Entwurf – бел.на пр.] на самото себе си“ (Heidegger, 2005, стр.116 и др.). Десетки, а може би стотици са употребите на Entwurf, които Зашев превежда с „нахвърляне“ и понякога дава в квадратни скоби „проект“. Твърдението на Мартин Хайдегер „Dasein винаги е вече проект на самия себе си“ означава, че човешката екзистенция (човешкият живот), който той нарича „Dasein“ (за начина на съществуване на човешкото същество, т.е. начина, по който хората са в света и разбират себе си и своето битие), никога не е нещо фиксирано или завършено, а по-скоро е в постоянен процес на нахвърляне, захвърляне (проектиране), разбиране и действие. Entwurf (скица, чернова, дизайн, проект) за Хайдегер е в смисъла на това човешкото съществуване да не се определя от предварително определена природа или фиксиран план, а от непрекъснатото действие и свободата да се демонстрира потенциалът чрез действие в света (Inwood, 1999). Така се подчертава, че Dasein винаги вече съществува по този открит и само-захвърлящ се, авто-проектен², самопроектиращ се начин, преди дори да може да осъзнае себе си (Коев, 1991). То е фундаменталният човешки опит за оформяне на бъдещето чрез действие (Denkov, 1992), а не да бъде определено от фиксирана идентичност. Това пък, от своя страна, води до идеята за самобитността на битието, където именно тавтологията на „бит“ и „битие“ идва да подчертае изначално самосъздаващото се като принцип за мислене на екзистенциалисткото битие според Хайдегер (Turlakov, 2020; Turlakov, 2024; Turlakov, 2017).

Смятам, че втората бележка под линия – относно автопроектното – категорично посочва философската разлика между проектното, взето, от една страна, в неговата екзистенциална форма, а от друга страна, взето в неговата наиндивидуално създавателна (съзнателна) субектност, наиндивидуално разумна субектност.

В първия случай се взима като това, което създава самото себе си през единството на свободата и ограниченията, но винаги по един конкретен начин (като с тази конкретизация всъщност се преодоляват ограниченията на самосъздаването, мислено като момент, част и т.н. от развитието, разгръщането на едно абсолютно, на една абсолютна субектност. Това, последното ни е чудесно показано в Хегеловата философия (N.B. – с което не твърдя, че във философията на Хегел се остава само във философстване от абсолютност (Racheva, Sumin, ed., 2001)). Идеята за абсолютното при Хегел получава такова плътно значение, защото именно в Хегеловата философия се овладява философски-

ят смисъл на самосъздаването и създаването изобщо. В онтологията на създаването и самосъздаването се снемат разликите между битие, съзнание и тъждество, съответно между онтология, гносеология и логика. В този смисъл субектността получава своята завършеност, абсолютност в смисъла на „даващото“, „създаващото“ [битие], на това, което дава битие на себе си и на други битиета [реалности].

Във втория случай проектното се взима в битието на такова, което само-то има субектност, различна от екзистенцията-съзнателност, индивидуалното съзнателно, от човеко-разумното, от отделното разумно, всички те мислени като такива, които се осъществяват проектно, в смисъла на план, програма, скица, дизайн и т.н. Във второто проектното не е план, не е начин, с което отделните екзистенции, разумности или по-общо – субектности, се осъществяват като разумни, екзистиращи или субектни, а е нов вид субектност, която се поражда, и за което можем да се грижим, именно в битието си на разумни. И в тази грижа се отнасяме към проектното като такова субектно, в което се получава единяването, съборността, заедността не просто на отделни разумни, съзнателни (съзидателни) същества, а на творчески – т.е. такива, които създават собственото си самосъздаване.

4. Екзистенциалистка проектност. Сартр

С прочутото си казване „човек първо съществува, човек е първо това, което се ухвърта към бъдещето и което осъзнава, че проектира себе си в него. Човекът е изначално проект, който се преживява субективно, а не мъх, плесен или цветно зеле; преди този проект нищо не съществува, ...“ (Sartre, 1997, pp. 18 – 19) Сартр също (както и Хайдегер) поставя темата за проектното в полето на отделното разумно субектно, разбира се, с разлики спрямо Хайдегер. Човекът не е нищо друго освен своя проект, той съществува само доколкото се реализира, следователно той не е нищо друго освен съвкупността от своите действия, нищо друго освен своя живот, казано по друг начин и следващо тезата, че съществуването предшества същността. Тази идея означава, че човекът не се определя от предварително съществуваща човешка природа, а се изгражда сам чрез своите избори и действия, той е отговорен за това, в което се превръща. Радикалното отделяне на човека в една отделност намира израз включително и в положението за отсъствието на Бог (Rainova, 1995) и на предварително определена човешка природа, човекът е свободен и може да се определи само чрез своите действия. Точно и в този пункт Сартр се различава от Хайдегер, доколкото не приема каквато и да е предзададена структура (например времевостта или смъртта като основа на разбирането за битие) (Sartre, vol. 1 – 2, София, 1994, 1999). За него човекът няма дори „екзистенциална структура“, освен тази, която сам избере.

5. Други философски отнасяния до проектното

Вероятно могат да се забележат още много значения и детайли във философската употреба на проектното. Нямам никакви претенции за изчерпателност и вероятността да пропусна някое важно и значимо име във философията, не е никак малка. Достатъчно пълни и релевантни обзори на философските детайли, прилики и разлики са направени вече от авторитетни изследователи (Rainova, 1993; Gradinarov, 1987; Gradinarov, 1996; Zahavi, 2025; Turlakov, 2010). Важно за мен е да отбележа този преход към проектното, в който се преминава към признаването на една нова субектност, а не просто като някаква форма, начин, структура, конституция на съществуването или осъществяването на вече родения (наличния) субект.

Истински вълнуващото признаване на проектното субектно е това, в което се онтологизира не просто преходът от създател към творец, а от творец към това друго субектно, което единява личности, творци именно в битието им на творци и личности.

6. Проектът „Проектът“ в българската философия и образование

Този проект, и теоретичен и практико-приложен, се свързва с имената на Александър Андонов и Мая Митренцева. Може да се каже, че практико-приложното начало се дава чрез въвеждането в българската образователна система на предмета „Свят и личност“ за 12. клас през 2002/2003 учебна година, тъй като обучението по новите стандарти започва през 1999/2000 г. за 9. клас. Учебната програма е създадена през 2001 година. „Дисциплината е новост, иновация в българската образователна система и е създадена от комисия под председателството на Александър Андонов“ (Mitrentseva, 2016).

Първата академично-практическо-приложна публикация по въпросите на проектното от философска гледна точка се реализира чрез сборника „Проектът“ (Mitrentseva, Andonov, ed., 2003). Като по-теоретично ориентирани студии там се намират „Онтология на създаването на проект“ (Andonov, 2003) и „Проектното преобразуване“, които обаче също съдържат конкретни методически елементи – упражнения, дискуссионни планове и др. Освен тях имаме и методическите ръководства „Проектното поведение е добро средство да постигаме своите цели“ (Davidkov, 2003), „Проектирането като метод в помощ на обучението по дисциплината „Свят и личност“ в българското училище“ (Boyadzhiev, 2003) и „Учебната програма по свят и личност“ и работата по проект“ (Mitrentseva, 2003). Във всяко от изброените могат да се открият и теоретични моменти, в които се основават методическите разработки.

Нека да отбележа постигнатото по темата от Александър Андонов. Ето един по-обширен цитат:

„Сега, когато говорим за проекти и обучения за подготовката на проекти, имаме предвид всеобщия характер на проектирането. То обхваща всички сфе-

ри на човешката изява и е проява на овладени умения за социална реализация и развитие.

Правенето и осъществяването на проекти от гледна точка на човешкото развитие е създаване и поддръждане на време, с оглед на пространството, разбира се. Да умееш да създаваш и да реализираш проекти, ще рече да умееш да организираш време.

Може да изглежда странно как така всеобщото и универсалното време ще бъде организирано със създаването на проекти. Но проектът не е организиране на всеобщото време като атрибут на съществуващото, а поддръждане на човешките дейности от миналото, настоящето и бъдещето, които създателят на проекта контролира.

Феноменолозите и екзистенциалистите свързват проектирането с времето. Това вече е направено от Едмунд Хусерл, Жан-Пол Сартр, Мартин Хайдегер и др.

Времето обаче може да бъде организирано в проекта по различни начини. От това как организираме времето, следва и какви са уменията ни да проектираме и какви проекти можем да осъществяваме“ (Andonov, 2003, p. 12; Dobrev, 2014)

Вън от съмнение е приемствеността във философската линия по отношение онтологията на проектното. Андонов хем признава резултатите на феноменологията и екзистенциализма (общо казано), хем съзнава недостатъчността на описателния подход спрямо проектното от гледна точка на индивидуалното човешко съзнание или съществуване. Затова и може да постави изобщо въпроса за „Онтология на създаването на проект“, доколкото посочените автори (Хусерл, Сартр, Хайдегер и др.) биха се задоволили само с изследване на феномена на проектното или неговото съществуване. Така за Андонов става възможно да се заеме с теоретизации на това „Какво е проект“, но и „Какво не е проект“. Освен това може да премине през онтологията на „Желанията и исканията“, като ги смене „Целите“. С което вече директно да се отнесе до темата за „Познанието“ и „Небитието“, като моменти от овладяването на мисленето, като „Начини на мислене“. Така субектът бива разпознаван като „двигателя на проекта“, който следва „да разработи“ и „да реализира“ проекта.

Всичко това безспорно са категорични онтологични проби в осмислянето на проектността. Заедно с това трябва да се отбележат и някои недостатъци. Първо, все още проектното се мисли предимно в индивидуално-познавателен план и отсъства разбирането за проекта като отключване на творчество на творчеството – на съвместността на творци (но не колективно), съборно (но не групово с лидер). Второ, времето (но и пространството) се мислят като организирани, докато според мен същинското субектистко онтологизиране на проектното субектно ни позволява да навлезем в грижата, да отговаряме за

създаването на самото време, на самите времена, както и на самото пространство и на самите пространства изобщо³.

Що се отнася до „Проектното преобразуване“ и предложената там теоретизация за проектното, то тя носи в голяма степен същите недостатъци като посочените за Андонов. Въпреки това, като постижение следва да се отбележи опитът да се отнесе проектността в полето на поведението, и по-специално на поведението, свързано с „прицелването“, „вцеляването“ (изработването на цел, като единство на битието и не-битието, наличието и неналичието на средствеността), както и с проблематизирането. Получаването, създаването, сътворяването на проблем е резултат от субектна само-направа и субектно преобразуване, с което се разкрива проектният потенциал на проблемо-създаването и проблемо-сътворяването. Като е важно да се отбележи, че тук не се има предвид това всекидневно използване на изреча „създавам проблеми“, в смисъла на „затруднявам, преча или чупя, троша, унищожавам“.

Интересен е и опитът на Ивайло Добрев да обоснове един онтологичен подход, родеещ се с проективното, който стъпва на идеята за експериментална онтология, но взета в перспективата на интересубективната екзистенция (Dobrev, 2019). Недостатъкът според мен в този опит е оставането в експеримента, който по своето понятие съдържа насочено навън действие в предметността, без да има легитимен достъп обратно до своя създател или творец. Това се засилва още повече при отношенията към „интерсубективната екзистенция“, която носи вече посочения недостатък да се мисли откъм вече готовите субектност и да се пропуска пораждането на само по себе си нов субект. Това, допълнено с идеята за експеримента като насочено навън действие, оставя силни съмнения за получаването на резултати, които, ако и да съдържа моментите на откривателство и изобретяване, все още пропускат самосъздаването и творчеството, с което и пропускат собствено субектния характер на това, което се взима като „интерсубективно“.

Заклучение: Проектът – субектност, основана на общността на творци

И така, сегашното ни разбиране за проектното ни изправя пред изискването да се работи с оглед на знанието за творчество, иновации и интелигентност е израз на проектното – всяка работа, дейност, усилие, направени с оглед на грижата и отговорността към творчеството и иновациите, е проектна. Проектното, реалността на проекта е в това, в което се създават условия за възникване на творци, на личности, на творчески личности (което е тавтологично изброяване). Личностите, творците са такива, доколкото не просто правят нещо индивидуално и сами за себе си, а правят това съборно, включени в общност, със самите си действия изграждат нови общности, нови смисли, около които

да се обединяват хората. Тези общности са проектни, когато владеят границите си – знаят своето започване, своето разгръщане, своя край.

Могат да се дадат примери от спорта и музиката, за да покаже как проличава разликата между творчество и проект, между творческо и проектно. Развитието на рок и поп музиката в Европа, Великобритания и САЩ през 60-те, 70-те, 80-те ражда легендарни групи, бендове, състави. Сформирането на масови спортни клубове е далеч преди това – твърди се, че футболен клуб „Шефилд“ е основан през 1857 година (да не говорим за някои аристократични клубове, основани на базата на играта на голф, и други, чието основаване се датира далеч преди това). Но важното е, че клубната принадлежност става отличителна черта на всяка особа. Същото важи за бандите в музиката. Член на някоя рок-група, рок-банда може да бъде член само на тази група или банда.

Например немислимо е за своето време член на „Бийтълс“ заедно с това да е член, да свири или пее и в „Ролинг стоунс“; или играч на „Манчестър юнайтед“ да премине в „Ливърпул“, или играч на „Левски“ да премине в ЦСКА (макар и да има изключения, разбира се). Или си в тази група и никоя друга, или си член на някоя друга група и никоя друга. Или си член на този клуб и никой друг, или си член на някой друг клуб и никой друг.

В днешно време вече в музиката това е почти напълно преодоляно, поне що се отнася до членство в групи, но все още стои в междужанровите и стиловите отношения. Но това е започнало още със зората на джазовото музициране – един музикант може да участва в няколко проекта, в които границите са разписани, началото и краят са ясни. Той може да преминава от един проект в друг, доколкото той вече не е „групар“, а е музикант, сам той творец, автономен, самостойна личност, която може да участва в този проект или да бъде в този проект, да бъде и в онзи проект.

Докато в идеята за група, за бенд, за клуб – участниците са все още в ролята си на членове, органи; то в идеята за проект – „участниците“ са всички до един създатели и творци. Всеки един от „участниците“ в проекта не е включен в организацията, която някой друг е създал и в този смисъл да бъде просто част (участник), орган (част от организация), актьор (дейтел в дейност, която иначе се режисира [реализира] или произвежда [продуцира] от някой друг), а самият той е създател и творец. Трудно е да се намери дума за споделеността на едно такова проектно битие. Самото битие на проектното е действителностено в сесията, в събора, в заседанието, в съвета и затова може би е подходящо действията, с които ще се бележи осъществяването на проектното, да бъдат производни от сесия – например съветване (консултиране), събиране, заседаване. В случая имаме само още един пример за това как в език, доминиран от понятието, от същността, от предметността (макар и като действителност) е много трудно да се обозначава разликата между действия, които си остават само предметни, и действия, които са включени в субектирането на някое субектно и по този начин са субектни действия (хем принадлежащи

на един вече готов субект, хем такива, които са включени във възникването, пораждането на ново субектно).

И така „участник в проект“ очевидно е израз, в който се умалява достойнството на този, който прави проектното. Затова „създател, реализатор, творец“ бележат много по-точно особеното на съборността, на заедността в проектното начинание – и именно че всеки е в ролята си на такъв, който преобразува наличното, създава опосредствано битие, създава самия себе по нов начин, създава среда за това, другите да създават себе си по нов начин. А не просто да изпълнява, да осъществява, да действа с оглед на външни заповеди, поръчки, инструкции, изисквания, молби.

Всичко казано дотук ни отвежда в разбирането, че даже мисленето през личност вече не е достатъчно, за да се напредва в осмислянето на проектното субектно. Мисленето през проект изисква да се признае и приеме, че едно и също лице, една и съща личност може да е автор, създател и творец на различни проектности и това е още една стъпка в развитието на интелигентността.

Изискването да се работи интелигентно, означава да се търсят нови равнища на всеобщност, и всеки, който може да участва в различни проекти, с цялата си личност трябва да бъде допускан до това и в този смисъл проектното е това същество, в което се уважават и признават „границите“ на всяка една от личностите, знае се началото, започването на проектното и неговият край и приключване.

Макар и вече постигнали немалко, на хуманитарните и социалните науки тепърва им предстои още много работа, за да се изучава проектното като не просто създаващото, не просто творящото, а именно като проектиращото, като самозахвърлящото се, като това, което захвърля самото себе си и заедно с това се грижи и носи отговорност за запазването и изменението, за същото и новото, за обновяването (интегритета). В това поле именно аз намирам достойнството на една проективна онтология като грижа за общността на творци и създатели.

БЕЛЕЖКИ

1. Пример за една възможност за отиване отвъд интенцията и осъзнаването като основания за проектното можем да видим разработена от Любен Сивилев при осмисляне на грешките в познанието като ресурс за самонарастването на самото познание. Така грешките се взимат като основание за проектизация на познанието от несъответствие (Sivilov, 1993).
2. Тук ще се изкуша да споделя един спомен, свързан с дискусия между мен и покойния чудесен преводач на „Битие и време“ Димитър Зашев във връзка със застъпваната теза в представения от мен доклад със заглавие „Проект-

но и субектно“ на конференцията „Философията на немския идеализъм в България“ по случай 80-годишнината на Генчо Дончев и издаден по-сетне в юбилеен сборник по същия повод.

Във връзка с разработваните от мен разлики между формите на субектност изобщо (хранителна, сетивна, разумна) и спецификата на проектното във въпросния доклад Димитър Зашев, коментирайки извеждането на собствената онтологичност на проектното (основана на собствено битие на проектното същество, различно от други същества) в моя доклад, отбеляза, че според него би било по-правилно да се казва – автопроектно, а не просто проектно, защото Dasein, а винаги от самото себе си в захвърлеността си в света, в бъденето.

Мисля, че разбирах добре мотивите за това негово казване и продължавам да ги разбирам и сега. И съм съгласен с тях – става дума за онтологичната самостоятелност на субектното изобщо, а в случая с Dasein и за разумното съзнателно субектно, което винаги е автентично и от самото себе си, макар и да е в една изначална конституираност, скицираност, нахвърленост, взети обаче в смисъла на такова свободно и от себе си същество, което може да създава бъденето си. Все пак и тогава разбирах, че е важно да отбележа разлика между проектното, разбирано като това ново създание, ново същество, в което всеки, но винаги заедно с други (но не като просто Други, а като Личности) се включва разумно, като мислещо, но е готов да приеме участието си като вложение в нещо, което само ще получи своя субектност. Това последното се пропуска, по моему, в идеята за проектно като автопроектно. С което обаче аз се съгласявам с Димитър Зашев, че ако Entwurf трябва да се превежда посредством дума с корен от “projectum, project, projēt” то смисълът е именно в авто-, само- захвърляне, нахвърляне, хвърляне, мятане, отнасяне и т.н.

3. Мисля, че това се вписва в традициите на катедра „Философия“ на СУ „Св. Климент Охридски“ да се работи директно по въпросите на създаването, творчеството, изобретяването, откритието и проектирането (включително научно-приложни – 1) олимпиади: философия, гражданско образование; 2) инициативи – фестивали, национални форуми, центрове; 3) нововъведения – учебни предмети, дисциплини, бакалавърски и магистърски програми по философия и хуманитарни дисциплини; и др).

ЛИТЕРАТУРА

- Андонов, А. (1978). Проблеми на субектността. *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*, ФФ, 68(1), 199 – 232.
- Андонов, А. (2003). Онтологията на създаването на проект. В: М. Митренцева & А. Андонов (съст.), *Проектът* (с. 9 – 26). София: Минерва.
- Бояджиев, В. (2003). Проектирането като метод в помощ на обучението по дисциплината „Свят и личност“ в българското училище. В: М. Митренцева & А. Андонов (съст.), *Проектът* (с. 49 – 68). София: Минерва.

- Градинаров, П. (1987). *Феноменология и метафизика*. София: Наука и изкуство.
- Градинаров, П. (1996). *Феноменологическият метод*. Плевен: Евразия – Абагар.
- Давидков, Цв. (2003). Проектното поведение е добро средство да постигаме своите цели. В: М. Митренцева & А. Андонов (съст.), *Проектът* (с. 27 – 47). София: Минерва.
- Денков, Д. (1992). *Мартин Хайдегер. Онтология на трагичното*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Добрев, И. (2014). Темпоралност и ситуативност. В: Ц. Рачева, П. Макариев, С. Йотов, Х. Паницидис, А. Омарчевски & П. Павлов (ред.), *Християнство и философия, I*, 135 – 140). София: Парадигма.
- Добрев, И. (2019). *Експерименталният дух и хоризонтите на интерсубективната екзистенция: Увод в идеята на експерименталната онтология (дисертация)*. Софийски университет.
- Кант, И. (1967). *Критика на чистия разум*. София: Издателство на БАН.
- Киркегор, С. (1991). *Избрани произведения* (т. 1 – 2). София: Народна култура.
- Коев, К. (2011). Смисъл и проект: Хайдегерови следи във феноменологията на всекидневния живот на Алфред Шютц. *Социологически проблеми*, 43(спец. бр.), 77 – 94.
- Маркс, К. (1969). *Капиталът* (т. 1 – 3). София: Издателство на БКП.
- Митренцева, М. (2003). Учебната програма по „Свят и личност“ и работа по проект. В: М. Митренцева & А. Андонов (съст.), *Проектът* (с. 85 – 106). София: Минерва.
- Митренцева, М. (2016). *Философия на промяната*. Варна: Силуети.
- Ницше, Фр. (1990). *Тъй рече Заратустра*. София: Христо Ботев.
- Ницше, Фр. (2002). *Съчинения* (т. 3). София: Захарий Стоянов.
- Рачева, Цв. & Сумин, О. (съст.) (2001). *Хегел и абсолютната идея в Русия и България*. София: Малвина.
- Рачева, Цв. (2005). *Хегел и Хусерл*. София: Парадигма.
- Райнова, И. (1993). *От Хусерл до Рикъор*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Райнова, И. (1995). *Жан-Пол Сартр, философът без бог* (т. 1). Плевен: ЕА.
- Сартр, Ж.-П. (1994). *Битие и нищо* (т. 1). София: Наука и изкуство.
- Сартр, Ж.-П. (1999). *Битие и нищо* (т. 2). София: Наука и изкуство.
- Сартр, Ж.-П. (1997). *Екзистенциализмът е хуманизъм*. София: ЛИК.
- Сивилов, Л. (1993). *Грешките в познанието*. София: София – СА.
- Стефанов, И. (1982). *Диалектиката на Фихте*. София: Издателство на БАН.

- Турлаков, Н. (2010). Онтологичният смисъл на вероятното при екзистенциалните ситуации на проективност и избор. В: В. Дафов & Ц. Рачева (ред.), *Онтологически ситуации* (с. 212 – 227). София: Издателство на СУ.
- Турлаков, Н. (2017). Екзистенциалната феноменология на гората в „Шумки от габър“ на Николай Хайтов. *Философски алтернативи*, (6), 5 – 18.
- Турлаков, Н. (2020). Бележки за неравноделния ритъм на битието. *Философски алтернативи*, 2, 134 – 148.
- Турлаков, Н. (2021). Смисълът на Ницшевото разбиране за „вечното възвръщане на същото“. *Философски алтернативи*, (6), 26 – 34.
- Турлаков, Н. (2024). Самобитният ритъм на битието като задача на философията. *Философия*, 33(4), 375 – 386.
- Фихте, Г. (2011). *Наукоучение*. София: Изток – Запад.
- Хайдегер, М. (2005). *Битие и време*. София: АИ „Марин Дринов“.
- Хегел. (1999). *Феноменология на духа*. София: ЛИК.
- Хегел, Г. В. Фр. (2001). *Науката логика*, 1 – 2. София: Европа.
- Хусерл, Е. (1991). *Идеята за феноменологията: Пет лекции*. София/Плевен: Евразия – Абагар.
- Хусерл, Е. (1996). *Увод във феноменологията*. София: Евразия.
- Хусерл, Е. (2005). *Кризата на европейските науки и трансценденталната феноменология*. София: Критика и хуманизъм.
- Шелинг, Фр. (1983). *Система на трансценденталния идеализъм*. София: Наука и изкуство.
- Шелинг, Фр. (1989). *Изложение на моята философска система*. София: Наука и изкуство.
- Inwood, M. (1999). Projection and the apriori. In: *A Heidegger Dictionary*. Blackwell.
- Zahavi, D. (2025). *Phenomenology: The Basics* (2nd ed.). Routledge.

REFERENCES

- Andonov, A. (1978). *Problemi na subektnostta*. In *Godishnik na SU "Sv. Kliment Ohridski"*, FF, 68(1), 199 – 232.
- Andonov, A. (2003). *Ontologiyata na sazdavaneto na projekt*. In: M. Mitrentseva & A. Andonov (Eds.), *Proektat* (pp. 9 – 26). Minerva.
- Boyadzhiev, V. (2003). *Proektiraneto kato metod v pomosht na obuchenieto po distsiplinata "Svyat i lichnost" v balgarskoto uchilishte*. In: M. Mitrentseva & A. Andonov (Eds.), *Proektat* (pp. 49 – 68). Minerva.
- Davidkov, Tsv. (2003). *Proektnoto povedenie e dobro sredstvo da postigame svoite tseli*. In: M. Mitrentseva & A. Andonov (Eds.), *Proektat* (pp. 27 – 47). Minerva.

- Denkov, D. (1992). *Martin Khaideger. Ontologiya na tragichnoto*. University Press “Sv. Kliment Ohridski”.
- Dobrev, I. (2014). *Temporalnost i situativnost*. In: T. Racheva et al. (Eds.), *Khristiyanstvo i Filosofiya, 1*, 135 – 140. Paradigma.
- Dobrev, I. (2019). *Eksperimentalniyat dukh i khorizontite na intersubektivnata ekzistentsiya: Uvod v ideyata na eksperimentalnata ontologiya* (Doctoral dissertation). Sofia University.
- Fikhte, G. (2011). *Naukouchenie*. Iztok – Zapad.
- Gradinarov, P. (1987). *Fenomenologiya i metafizika*. Nauka i izkustvo.
- Gradinarov, P. (1996). *Fenomenologicheskiyat metod*. Evraziya – Abagar.
- Hegel (1999). *Fenomenologiya na dukha*. LIK.
- Hegel, G. V. Fr. (2001). *Naukata logika, 1 – 2*, 2nd ed.). Evropa.
- Heidegger, M. (2005). *Bitie i vreme*. Sofia: AI “Marin Drinov”.
- Husserl, E. (1991). *Ideyata za fenomenologiyata: Pet lektzii* (P. Gradinarov, Trans.). Evraziya – Abagar.
- Husserl, E. (1996). *Uvod vav fenomenologiyata* (P. Gradinarov, Trans.). Evraziya.
- Husserl, E. (2005). *Krizata na evropeyskite nauki i transtsendentalnata fenomenologiya* (S. Sabeva, Trans.). Kritika i humanizam.
- Inwood, M. (1999). Projection and the apriori. In: *A Heidegger Dictionary*. Blackwell.
- Kant, I. (1967). *Kritika na chistiya razum*. Bulgarian Academy of Sciences.
- Kirkegor, S. (1991). *Izbrani proizvedeniya, 1 – 2*. Narodna kultura.
- Koev, K. (2011). Smisal i proekt: Khaidegerovi sledi v fenomenologiyata na vsekidnevniya zhivot na Alfred Shyutts. *Sotsiologicheski problemi*, 43 (Special issue), 77 – 94.
- Marks, K. (1969). *Kapitalat, 1 – 3*. Izdatelstvo na BKP.
- Mitrentseva, M. (2003). *Uchebnata programa po “Svyat i lichnost” i rabota po proekt*. In: M. Mitrentseva & A. Andonov (Eds.), *Proektat* (pp. 85 – 106). Minerva.
- Mitrentseva, M. (2016). *Filosofiya na promenyata: Filosofskite distsiplini v uchilishte sled 1991 godina*. Silueti.
- Nietzsche, Fr. (1990). *Tai reche Zaratustra: Kniga za vsichki i nikogo*. Khristo Botev.
- Nietzsche, Fr. (2002). *Sachinenia* (Vol. 3). Zakharii Stoyanov.
- Rainova, I. (1993). *Ot Husserl do Rikyor*. University Press “Sv. Kliment Ohridski”.
- Rainova, I. (1995). *Zhan-Pol Sartr, filosofat bez bog, 1*. EA.
- Racheva, Tsv., & Sumin, O. (Eds.). (2001). *Hegel i absolyutnata ideya v Rusiya i Balgariya*. Malvina.
- Racheva, Tsv. (2005). *Hegel i Husserl*. Paradigma.

- Sartr, Zh.-P. (1994). *Bitie i nishto, 1*. Nauka i izkustvo.
- Sartr, Zh.-P. (1997). *Ekzistentsializmat e khumanizam*. LIK.
- Sartr, Zh.-P. (1999). *Bitie i nishto, 2*. Nauka i izkustvo.
- Sivilov, L. (1993). *Greshkite v poznaniето*. Sofia SA.
- Schelling, Fr. (1983). *Sistema na transtsendentalniya idealizam*. Nauka i izkustvo.
- Schelling, Fr. (1989). *Izlozhenie na moyata filosofska sistema*. Nauka i izkustvo.
- Stefanov, I. (1982). *Dialektikata na Fikhte*. Bulgarian Academy of Sciences.
- Turlakov, N. (2010). Ontologichniyat smisal na veroyatnoto pri ekzistentsialnite situatsii na proektivnost i izbor. In: V. Dafov & Tsv. Racheva (Eds.), *Ontologicheski situatsii* (pp. 212 – 227). Sofia University Press.
- Turlakov, N. (2017). Ekzistentsialnata fenomenologiya na gorata v “Shumki ot gabar” na Nikolai Khaitov. *Filosofski alternativi*, (6), 5 – 18.
- Turlakov, N. (2020). Belezki za neravnodelniya ritam na bitieto, ili sho e tova – filosofiya s dusha? *Filosofski alternativi*, (2), 134 – 148.
- Turlakov, N. (2021). Smisalat na Nitshevoto razbirane za “vechnoto vazvrashthane na sashtoto” kato “preinachavane” na metafizichното mislene vav i otvad interpretatsiyata na Khaideger. *Filosofski alternativi*, (6), 26 – 34.
- Turlakov, N. (2024). Samobitniyat ritam na bitieto kato zadacha na filosofiyata. *Filosofiya*, 33(4), 375 – 386.
- Zahavi, D. (2025). *Phenomenology: The Basics* (2nd ed.). Routledge.

ONTOLOGY OF THE PROJECT SUBJECTITY

Abstract. The idea of projectity (projectness) is grounded as caring for the unity of creators, for the conciliarity of creative subjects. Some of the historical and philosophical roots of the projectual subject are examined: for example, in German idealist philosophy (Kant, Fichte, Schelling, Hegel), Husserl’s phenomenology, Heidegger’s fundamental ontology, Sartre’s existentialist ontology, and in the Bulgarian ontological tradition (Andonov, Dafov, Mitrentseva). The topic is directly linked to the historical and political context of the ideas of creativity and innovation.

Keywords: ontology; idea; project; creativity; innovation

✉ **Prof. Dr. Vesselin Hristov Dafov**
ORCID iD: 0000-0003-1736-6781
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Sofia, Bulgaria
E-mail: vhdafov@phls.uni-sofia.bg